

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЯДУ КАЖАНІВ

Таксономічна довідка

Кажани формують окремих ряд *Vespertilioniformes* (syn. *Chiroptera Blumenbach*, 1779), всі відомі для фауни регіону види відносяться до номінативного підряду лиликоподібних — *Vespertilionoidei* (syn. *Microchiroptera Dobson*, 1875). У складі хіроптерофауни України — 24–27 видів, що формують 10–11 родів 2 родин (Абеленцев і Попов 1956; Покинйчереда 1997; Загороднюк і Ткач 1996; Загороднюк 1998а; 1999). Найбільш представницькою родиною є родина гладеньконосих (*Vespertilionidae*), що обіймає триби довгокрильцевих (окрема підродина *Miniopterinae* з єдиним родом *Miniopterus*), нічницевих (*Myotis* з родом *Myotis* s. l.), вуханевих (*Plecotini* з родом *Plecotus*) та лиликових (*Vespertilionini* з родами *Barbastella*, *Nyctalus* та *Vespertilio* s. l.); друга родина *Rhinolophidae* представлена єдиним родом *Rhinolophus*.

Важливо відмітити, що наявна інформація щодо більшості видів застаріла (Браунер 1911; Мигулін 1938), а більшість публікацій відносяться до 50–60-х рр. ХХ ст., мають оглядовий характер і в основному не вмщують посилань на фактичний матеріал чи публікації попередників (Абеленцев і Попов 1956; Татаринів 1956; Сокур 1960; Корнеєв 1965). Пізніші огляди в основному є систематичними або являють собою формальні ановані списки фауни (Татаринів 1973; Крижанівський і Ємельянов 1985; Павлинов і Россолімо 1987; Загороднюк 1998а-б), і лише деякі з них містять масові фактичні дані (Константинов та ін. 1976; Варгович 1998 та ін.).

Фактори вразливості групи

Висока вразливість кажанів визначається їх біологічними особливостями, які пов'язані зі спеціалізацією до польоту. Серед них — низька плодючість (1–2 маляти в рік), вузька трофічна спеціалізація (більшість живиться нічними комахами), прив'язаність до дуплових і печерних сідал (перші інтенсивно знищуються, другі — інтенсивно експлуатуються людиною), регулярна необхідність переходу в стан гіпотермії, під час якої тварини стають найбільш вразливими (турбування, хижаки). Власне, популяції кажанів перебувають у постійному стресі за всіма можливими показниками і під дією практично всіх

можливих негативних факторів. Пригнічений стан їх популяцій веде до зниження абсолютної їх чисельності, зокрема, чисельності спелеобіонтних видів, що літують або зимують в печерах (Загороднюк, 1999).

Ще одним фактором високої вразливості групи є високий інтерес до кажанів з боку паразитологів, які в пошуку цікавих для них рідкісних глистів здобувають для розтину і подальшого дослідження десятки і сотні особин практично всіх видів кажанів, рахуючи і червонокнижні види (Стенько та ін. 1986; Ткач і Крочко 1988; Ткач і Федорченко 1998 та багато ін.).

Кажани у червоних списках

У Бернських списках представлено всі наявні види, з яких тільки нетопир малий (*Pipistrellus pipistrellus*) внесений до додатку 3, позаяк всі інші види — до Додатку 2 (Конвенція 1998). Останнє є певним перебільшенням і не повинно стосуватись таких видів, як лилик пізній, нетопир Куля, вечірниця руда тощо. Близько половини видів включено до Червоної книги України (1994; їх описи див. також: Крижанівський 1988), однак реальна частка рідкісних і вразливих видів значно більша (Загороднюк і Ткач 1996). Список вразливих видів, описаних в цьому розділі, подано в таблиці 3.

Таблиця 3. Види кажанів України, які включено у Додаток 2 до Бернської конвенції і які не мають охоронного статусу за Червоною книгою України

Назва виду	ЧКУ*	БК	Примітка (див. розділ 6)
<i>Rhinolophus</i> — підковики			
<i>Rhinolophus euryale</i> — підковик південний	—	b2	
<i>Myotis</i> — нічніці			
<i>Myotis blythi</i> — нічниця гостровуха	—	b2	
<i>Myotis myotis</i> — нічниця велика	—	b2	
<i>Myotis daubentoni</i> — нічниця водяна	—	b2	рек. перенести до додатку 3
<i>Myotis brandti</i> — нічниця північна	—	b2	
<i>Myotis mystacinus</i> — нічниця вусата	рек. 3	b2	
<i>Plecotus</i> — вухані			
<i>Plecotus auritus</i> — вухань звичайний	рек. 4	b2	
<i>Plecotus austriacus</i> — вухань австрійський	рек. 4	b2	
<i>Vespertilio</i> s. l. — лилики			
<i>Nyctalus noctula</i> — вечірниця дозріра	—	b2	рек. перенести до додатку 3
<i>Pipistrellus nathusii</i> — нетопир лісовий	—	b2	
<i>Vespertilio murinus</i> — лилик двоколірний	рек. 3	b2	рек. перенести до додатку 3
<i>Eptesicus serotinus</i> — лилик пізній	—	b2	рек. перенести до додатку 3
<i>Eptesicus nilssoni</i> — лилик північний	рек. 3	b2	

Примітка. У стовпчику «ЧКУ» — охоронні категорії, рекомендовані IV Теріологічною школою (Загороднюк та ін. 1998).

Родина Підковикових (*Rhinolophidae*)

Рід Підковики (*Rhinolophus*). Єдиний рід типово печерних кажанів представлений в Україні 2–3 видами, два з яких є добре відомими видами, що регулярно реєструються в печерах та гротах Криму, Карпат і Поділля. Ці два види — підковик великий і малий — включені до Червоної книги України (1994), і щодо них існує чимало докладної інформації (Kovalyova 1997; Zagorodniuk 1999). Морфологічно проміжні між ними «середні» підковики є південною групою, і з них лише знахідки виду *Rhinolophus euryale* відомі з найближчих до України теренів Центральної Європи та Західного Кавказу. Останнім часом з'явилися непевні свідчення наявності цього третього виду в Криму (Zagorodniuk 1999), і цей вид описано в цьому розділі.

Родина лиликових, або гладеньконосних (*Vespertilionidae*)

Триба нічницевих (*Myotini*). Одна з трьох наявних у фауні Європи триб власне лиликових (підродина *Vespertilioninae*). Представлені у фауні регіону 10 видами одного (*Myotis* s. l.) або двох родів (*Myotis* s. str. та *Leuconoe* s. l.). У фауні України достовірно зареєстровано 8 видів, наявність ще двох — довгоногої та північної нічниць (*Myotis capaccinii* et *M. brandtii*) лише передбачається (Загороднюк 1998b), однак останнім часом підтверджено наявність останнього виду (ця книга). Численні згадки про рідкісний для України далекосхідний вид *Myotis ikonnikovi*, що був внесений до першого видання Червоної книги України (1980), не обґрунтовані (Zagorodniuk 1998).

Триба вуханевих (*Plecotini*). Представлені у фауні Європи загалом та України, зокрема, двома видами єдиного роду *Plecotus*. Ці два види, а отже рід і триба загалом, не мають охоронного статусу згідно з Червоною книгою України (1994), однак внесені у додаток 2 до Бернської конвенції. Перший з видів — вухань звичайний (*Plecotus auritus*) є відносно звичайним та одним з найпоширеніших видів кажанів, позаяк вухань австрійський (*Plecotus austriacus*) є недавнім у списку регіональної фауни видом (Абеленцев і Попов 1956) і має обмежене гірськими та печерними районами поширення і значно меншу загальну чисельність (Стрелков 1988; Загороднюк 1998с).

Триба лиликових (*Vespertilionini*). У європейській фауні лиликові представлені родами *Barbastella* (широковухи), *Nyctalus* (вечірниці) та *Vespertilio* s. l. (лилики). Останні обіймають низку видів, для більшості з яких встановлено власні підродові групи, яких звичайно визнають як окремі роди — *Pipistrellus* (нетопирі), *Hypsugo* (гірські, або нетопировидні лилики), *Eptesicus* (пізні лилики), *Amblyotus* (північні лилики), *Vespertilio* (лилики двоколірні). Всі види включено у додатки до Бернської конвенції, один — у Додаток 3, всі інші види — у Додаток 2. До «Червоної книги України» (1994) включено 5 «бе-

рнських» видів лиликових — широковуха, двох з трьох наявних видів вечірниць та два види дрібних лиликів з семи наявних. Саме для цієї групи кажанів характерно формування синантропних популяцій, і власне ця група становить основу лісових, паркових та міських угруповань кажанів (Загороднюк 1998с). Для цієї групи характерні рідкісні для сучасного періоду існування фауни приклади суттєвого розширення ареалу та формування осілих міських популяцій (лилик пізній, нетопир середземний, вечірниця руді, лилик двоколірний тощо), що виступає як ознака еволюційного прогресу та стабільності популяцій.

Цитована література

- Абеленцев В. І., Попов Б. М. Ряд рукокрилі, або кажани — Chiroptera / Фауна України. Ссавці. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — Том 1 (Ссавці), вип. 1 (Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні. Кажани). — С. 229–446.
- Браунер А. Летучие мыши Крыма // Зап. Крымск. о-ва естествоисп. и любит. природы. — 1911. — № 1. — С. 1–13.
- Варгович Р. Зимівля кажанів в гіпсових печерах Буковини і Поділля // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 117–123. — (Праці Теріологічної школи, випуск 1).
- Загороднюк І. В. Вищі таксони ссавців у сучасній фауні України: склад, номенклатура та видове багатство // Доповіді НАН України. — 1998а. — N 4. — С. 180–186.
- Загороднюк І. Систематичний огляд кажанів Східної Європи // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998b. — С. 32–48. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Детекторні обліки кажанів у Києві 1997–1998 років // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998с. — С. 128–133. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Польовий визначник кажанів, що зимують в печерах України. — Київ: Міжнародний Соломонів університет, 1999. — 35 с.
- Загороднюк І. В., Ткач В. В. Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (Chiroptera) на території України // Доповіді НАН України. — 1996. — N 5. — С. 136–142.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). — Київ: Мінекобезпеки України, 1998. — 76 с.
- Константинов А. І., Вишков Ф. Н., Дулицький А. І. Современное состояние фауны рукокрылых Крыма // Зоол. журн. — 1976. — Том 55, вып. 6. — С. 885–893.
- Корнєєв О. П. Визначник звірів УРСР. Видання друге. — Київ: Рад. школа, 1965. — 236 с.
- Крыжановский В. И. Отряд рукокрылые — Chiroptera // Редкие и исчезающие растения и животные Украины. — Київ: Наук. думка, 1988. — С. 206–217.
- Крыжановский В. И., Емельянов И. Г. Класс млекопитающие // Топачевский В. А. (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 197–234.
- Мигулін О. О. Звірі УРСР (матеріали до фауни). — Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. — 426 с.
- Павлюшин И. Я., Россолмо О. Л. Систематика млекопитающих СССР. — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 285 с. — (Сб. Тр. Зоол. музея МГУ; Том 25).
- Покинъчереда В. Ф. Польовий визначник кажанів України. — Рахів: Вид-во Карпатськ. зап-ка, 1997. — 22 с.
- Сокур І. Т. Ссавці фауни України та їх господарське значення. — Київ: Держучпедвид., 1960. — 211 с.
- Стенько Р. П., Дулицький А. І., Карпенко О. В. Гельмінтофауна рукокрылых Крыма // Зоол. журн. — 1986. — Том 65, Вып. 8. — С. 1133–1139.

- Стрелков П. П. Бурый (*Plecotus auritus*) и серый (*Plecotus austriacus*) ушаны (Chiroptera, Vespertilionidae) в СССР. Сообщение 1 // Зоол. журн. — 1988. — Том 67, Вып. 1. — С. 90–101. Сообщение 2 // Зоол. журн. — 1988b. — Том 67, Вып. 2. — С. 287–292.
- Татаринев К. А. Звірі західних областей України. Екологія, значення, охорона. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — 188 с.
- Татаринев К. А. Фауна хребетних заходу України. — Львів: Вища школа (при Львівськ. ун-ті), 1973. — 257 с.
- Ткач В. В., Крочко Ю. И. К изучению гельминтофауны рукокрылых Закарпатской области // Рукокрылые (морфология, экология, эколокация, паразиты, охрана). — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 161–165.
- Ткач В., Федорченко А. Находки нетопыря средиземноморского на юге Украины // Європейська ніч кажанів '98 в Україні. — Київ, 1998. — С. 150–152. (Праці теріологічної школи, випуск 1).
- Червона книга Української РСР / Під ред. К. М. Ситника. — Київ: Наук. думка, 1980. — 504 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. М. М. Щербака. — Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1994. — 464 с.
- Kovalyova I. M. The horseshoe bats in Ukraine // В. Ohlendorf (ed.). Zur Situation der Hufeisennasen in Europa. — Berlin: IFA Verlag GmbH, 1997. — P. 83–84.
- Zagorodniuk I. V. Whiskered bats (*Myotis* ex gr. *mystacinus*) in Ukraine // M. Uhrin (eds.). Abstracts: 2nd Intern. Conf. on Carpathian Bats. — Nova Sedlica, 1998. — P. 13–14.
- Zagorodniuk I. V. Taxonomy, biogeography and abundance of the horseshoe bats in Eastern Europe // Acta zoologica cracoviensia. — 1999. — Vol. 42 (3). — P. 407–421.

I. Загороднюк